

Чаплінська О.В. – аспірантка
(Житомир, ЖДУ)

ОБРАЗ НАДЛЮДИНИ У РАННІЙ ТВОРЧОСТІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ

У статті розглядаються чинники витворення та особливості образу надлюдини у творчості О.Ю. Кобилянської. Автор статті визначає рушійні чинники створення надлюдини, і здійснює їх аналіз. У статті також проводяться паралелі між образом надлюдини Ф. Ніцше та образом надлюдини О. Кобилянської, що дає змогу виділити їх спільні риси та відмінності.

Ключові поняття: надлюдина, свобода, ідеал, щастя, особистість і загал, індивідуалізм.

Особливим періодом у розвитку культури, зокрема й української, є кінець ХІХ – початок ХХ століття. Е. Фромм у праці "Втеча від свободи", розглядаючи соціально-психологічну історію людини у філогенетичному та онтогенетичному планах, зазначає, що розвиток індивідуалізації позначений принаймні двома помітними віхами – добою Відродження й межею ХІХ – ХХ ст. [12]. Саме у цей час з'являється українська богема як фактор національного духовного життя, а у філософському сенсі – як клас вільних творчих особистостей, не обтяжених ужитково-утилітарними обов'язками та зв'язками. Одним із найважливіших питань культурної орієнтації для інтелігенції, що свідомо будувала свою власну культуру, стає асиміляція західних ідей (як у сфері політичної думки, так і у сфері культури, філософії, творчості).

В історії філософської думки кінець ХІХ століття отримав назву "антропологічний переворот". Людство постало перед новими світоглядними проблемами. Серед них, зокрема, можна визначити такі: криза системи цінностей і християнської ідеї, руйнація духовності людини тощо. Звичайно, ці всі проблеми були темою для роздумів та дискусій не лише філософів, а й митців, політиків і просто освічених людей.

Загальноновизнаною є думка, що на українську культуру межі ХІХ-ХХ ст. (а особливо на літературу) значний вплив мали ідеї та погляди таких філософів, як Фрідріх Ніцше та Артур Шопенгауер. Так, наприклад, вплив філософії А. Шопенгауера позначився на творах знаних представників української літератури, передусім Володимира Винниченка, Олесь Ольжича та інших, а вплив філософії Ф. Ніцше помітний у творчому доробку Ольги Кобилянської та Лесі Українки.

Література ХІХ-ХХ ст., зокрема й українська, це література, в якій активно розробляється ідея особистості. Розвиток же ідеї особистості призводить до розробки ідеї надлюдини, котра отримує місце в філософських роздумах німецького філософа Фрідріха Ніцше. У своєму міфі про надлюдину він впроваджує культ сильної особистості, котра наодинці бореться з вадами сучасності, й романтичну ідею "людини майбутнього".

Слід зауважити, що до філософії надлюдини зверталися ще в античні часи. Взагалі "уявлення про надлюдину сягає міфів про "напівбогів" та "героїв", а також містичних культів, котрі обіцяли посвяченому в них зведення в ранг божества" [11, 569]. Філософський енциклопедичний словник подає таке визначення цього поняття: "Надлюдина – поняття європейської ідеалістичної традиції: людина, яка в духовному і фізичному відношенні перевищила можливості людської природи і представляє собою якісно іншу, нову істоту" [11, 569].

Предметом дослідження даної статті є визначення особливостей та передумов витворення образу надлюдини в прозі Ольги Кобилянської (на прикладі повісті "Царівна").

Досліджуючи образ надлюдини у творчому доробку Ольги Юліанівни, науковці перш за все відзначають вплив філософії Фрідріха Ніцше. Соломія Павличко у праці "Дискурс модернізму в українській літературі" відзначає, що ніцшеанський дискурс з'явився на зламі століть. Безперечно філософія Ніцше вплинула на різні напрями західної думки ХХ століття – філософія життя, прагматизм, екзистенціалізм, а також на письменників кінця ХІХ – початку ХХ

століття. "Про Ніцше поступово починають говорити буквально всі, але знання його ідей, як правило, не глибокі. Вони вичерпуються загальними місцями. Ніцше – критик християнської традиції, Ніцше – творець надлюдини, Ніцше – апологет індивідуалізму, Ніцше – песиміст, нарешті, Ніцше – нове модне ім'я. Більшість його ідей були не прийнятними для демократів-народників, які вважали ідеї Ніцше неглибокими, а популярність – тимчасовою" [9, 57].

На думку дослідниці Соломії Павличко, як індивідуаліст Ніцше був потенційним натхненником антинародницьких побудов. Це справедливо у випадку Ольги Кобилянської, оскільки її творчість не вписується в центральну народницько-реалістичну традицію української літератури XIX і XX ст. "Кобилянська-модерністка – це Кобилянська Соломії Павличко, Тамари Гундорової, Ю. Кузнецова – доповнює, коригує, а в дечому й заперечує образ Кобилянської змальований нею самою в автобіографіях, підтверджений ранніми оцінками Осипа Маковея, а згодом (дбайливо, з симпатією, але трохи однобічно) доповнений у дослідженнях Ф. Погребенника, Н. Томашука та інших літературознавців"[10, 14].

Вплив Фрідріха Ніцше на творчість Ольги Кобилянської і на сьогодні залишається дискусійним питанням. Письменниця зазначала, що Ніцше займав її "своєю глибиною й деякими думками на будуче", обмовляючись, що не так "дуже віддавалась впливу цього модного письменника" [5, 240]. Ряд досліджень та розвідок можливості та неможливості впливу філософії Ф. Ніцше на творчість Ольги Кобилянської здійснили Л. Луців, М. Грушевський, О. Маковей, М. Євшан, М. Крупка, С. Павличко, Т. Гундорова, М. Денисенко.

Лука Луців, котрий неодноразово присвячував свої дослідження творчому доробку Ольги Юліанівни, відзначає, що поява її творів друком викликала ряд критичних статей. Критикував творчість письменниці найгостріше С. Єфремов, який відзначав: "Герої Кобилянської це все "аристократи духу", вони хочуть оживити в собі ідеал надлюдини; для такої надлюдини не можуть існувати права, тобто ніякі певні обов'язки і повинності до громадянства, вона хоче ізолювати себе од громади, нехтує її й кидає їй повний ганьби і презирства

виклик"[7, 14]. Далі дослідник зауважує, що "в обороні О.Кобилянської виступили літератори, що гуртувалися коло місячника "Українська хата". Індивідуалізм у творах Ольги Кобилянської обороняли на сторінках цього місячника М. Сріблянський (М. Шаповал), М. Євшан (М. Федюшка) та А. Товкачевський" [7, 14–15].

Впливу автора "Так казав Заратустра" в той час зазнали такі відомі письменники-модерністи, як Г. Гауптман, М. Метерлінк, д'Анунціо, Г. Ібсен, Г. Брандес, С. Пшибишевський та ряд інших митців. Тож не дивно, що Ольга Юліанівна теж була під впливом деяких ідей Фрідріха Ніцше.

Безперечно, відлуння ідей західноєвропейського філософа простежується в творах, листах та щоденниках письменниці "від беззастережного прийняття тези про естетизм як критерій життя (всі герої Кобилянської теж ідуть "за красою") через полеміку щодо стосунків людини і загалу (письменниця сповідує ідею вдосконалення і творення цілісної натури, лише як певної передумови виховання всього народу) до протистояння у розумінні жіночої ролі (у Ольги Кобилянської ніцшеанський тип "вищої людини" трансформується у жіночих образах) [6, 246].

Досить яскраво показана психологія надлюдини в повісті "Царівна" (1895), збірці "Покора" (1899) та повісті "Через кладку" (1905) Ольги Кобилянської. Головні герої цих новел є ілюстрацією того ідеалу письменниці, що живе у неї в серці. Адже для її героїнь, як і для "надлюдини" Ф. Ніцше, характерне: мужність, енергія, відвага, все те, що дає силу й що сильне. Тобто "замість пригніченої, страждаючої, придушеної тяжкими соціальними обставинами "маленької людини" на перший план виходить суб'єкт, гордий і сильний, який прагне до самовдосконалення, має ідеальні вимоги до життя, будує гармонійну внутрішню сутність, шукає розв'язок основних філософських проблем швидше шляхом досвіду, а не теорій" [6, 246].

На перший план у становленні індивідуальності виходить ідея перемогти в собі раба і стати вільною істотою. Мірилом усіх цінностей та абсолютною категорією оголошується свобода, яка передбачає незалежність у вчинках та

діях відповідно до переконань індивіда. Для Ольги Кобилянської індивідуалізм є прагненням відокремити людську особистість, зацентровуючи увагу на її самодостатній природі, а вільне життя – способом спілкування зі світом без жодних обмежень щодо власного самовдосконалення.

Наталка Верковичівна з повісті "Царівна" проголошує: " Мати таку свободу, щоб бути собі ціллю! Передовсім бути собі ціллю, для власного духа працювати, як бджола; збагачувати його, збільшати, довести до того, щоб став сяючим, прегарним, хвилюючим, зоріючим у тисячах красках!.. Бути передовсім собі ціллю, а опісля стати або для одного чимсь величним на всі часи, або віддатися праці для всіх. Боротись за щось найвище, сягаюче далеко поза буденне щастя... Свобідний чоловік з розумом – це мій ідеал" [4, 227].

Наталка, дискутуючи з Орядином, дійшла висновку, що всі люди майбутнього повинні тягнутися до ідеалу; ставати "вищими людьми" і "людина, яка зрікається боротьби, зрікається великого життя". Отже, ідеал стає універсальною категорією, до якої прагнуть усі герої Ольги Юліанівни і реалізується у різноманітних варіантах типу людини-царівни. На відміну від української письменниці, котра своїм героєм-ідеалом змалювала жінку-царівну, західноєвропейський філософ Фрідріх Ніцше зазначає, що "занадто довго в жінці були приховані раб і тиран" [8, 47]. Відповідно до цього вона (жінка) не може бути надлюдиною (принаймні за переконаннями Ф. Ніцше).

У своєму трактаті "Так казав Заратустра" використовує такі терміни, як "вищі люди", "надлюдина", "поранковий", "полудне" тощо. Людське життя Ніцше порівнює з порами дня: "людина – це міст, а не мета, що вона щасливо тішиться своїм полуднем і вечором, як шляхом до нових світанків" і бажанням: "Це мій ранок, займається мій день: вставай. Вставай, великий полудню!" – закінчуються промови Заратустри. "Велике полудне – коли людина стоїть посеред свого шляху між твариною та надлюдиною та святкує свій шлях до заходу як свою вищу надію: бо це є шлях до нового ранку" [127, 66]. Таким уявляв собі полудне Ф. Ніцше.

Наталка Верковичівна, перебуваючи в оселі вуйка під гнітом тітки, зауважує, що цей час у її житті слід назвати "поранковим" і те, що Орядин назвав "полуднем" у своєму житті, вона не розуміє: "Що це мені за полудне, коли він ні свобідний, ні сильний! Яке то полудне! Бо в моїм житті ще поранок, напівм'якою сповитий, і я жду ще на сонце, що має зійти і роз'яснити прочі дні мого життя" [4, 243]. Наталка, працюючи над собою, "вирізблюючи себе", досягає свого "полудня".

Ольга Юліанівна ось як описує відчуття головною героїнею твору, Наталкою Верковичівною, свого "полудня": "Полудне, – задзвеніло щось в ній, – полудне... Так її полудне зближалося, це відчувала вона всіма нервами, в ній співало щось тисячами голосів про нього, а її оточення заповідало його. Вона чулася такою сильною і здатною до життя, що, здавалося, для неї не існувало нічого, чого не могла би побороти!" [4, 354]. Крім такого ж поділу людського життя на періоди як і у Фрідріха Ніцше, Ольга Юліанівна у своїй повісті цитує філософа (дивись, наприклад, с. 235, с. 236, с.243, с. 302 [4]).

На шляху перетворень духу, згідно Ніцше, дух Наталки Верковичівни з повісті "Царівна" є левом – вільним духом ("я хочу"), що б'ється з драконом цінностей ("ти повинен"). "Бути голодним, сильним, самотнім і безбожним – так хоче воля лева. Бути вільним від щастя рабів, позбавлених від богів та поклоніння їм, безстрашним та наводячим страх, великим та самотнім, – така воля правдивого" [8, 87]. Наталка, зазнаючи болючих розчарувань, страждаючи від несприятливих обставин, перебуваючи у конфлікті з середовищем не занепадає духом, а вірить у своє високе призначення, прагне до якнайширшого вияву власних багатих духовних сил.

Проте саме в цьому полягає феномен щастя надлюдини, адже, на думку Ф. Ніцше, щастя "в натовпі" неможливе, "бо тільки в процесі самопізнання людині відкривається її власна таємниця. Повною мірою вона усвідомлює своє щастя тільки на самоті із собою, в чудовому та світлому відлюдді" [2, 29].

Аналізуючи філософію Ніцше, Н. Ємельянова зазначає, що "відлюддя очищає думки й заспокоює душу, і світ видається стиглим золотим яблуком, що

проситься до рук. Цей дивовижний світ здається не настільки загадкою, щоб сполохати людську любов, і не настільки розгадкою, щоб приспати людську мудрість, щастя, яке йде слідом за Пізнавачем, у відлюдді відкриває йому Людину, і головне – самого себе. Таким є уявлення про бушівливе щастя людини-творця, яка пізнає й творить новий світ" [2, 25].

Головна героїня повісті "Царівна" Ольги Юліанівни Кобилянської кохає Орядина, але він зраджує її ідейно, морально. Здається, що Наталці доля пророкує самотність і незрозуміння інших. Проте письменниця все ж таки нагороджує Наталлю щастям (хоча може й не таким романтичним) у формі взаємин з Марком. На перший погляд може здатися, що ця нагорода є "маленьким щастячком", яке критикував Ф. Ніцше. На нашу думку, це не так. Адже життя будь-якої людини є сумою "щастячок" дорогих її серцю людей і маленьких у космічному масштабі прикостей та радостей. Індивідуальне сприймання світу породжує потребу в одиничному, неповторному, унікальному переживанні миттєвостей життя.

В Ольги Кобилянської знаходимо принципово нове вирішення популярної для української літератури теми стосунків особистості і загалу. Постійне протиставлення духовного аристократизму вибраних і морального плебейства всіх інших логічно наводить на думку про знакову фігуру у творчості Ольги Кобилянської філософії Ф. Ніцше. Письменниця "гостро й емоційно висловлює своє розчарування в народі, позбавленому внутрішньої енергії і сил для боротьби. Цей народ – щось схоже на ніцшеанський натовп. Сильна героїня О. Кобилянської (образ, нав'язаний надлюдиною Ніцше) хотіла належати до сильного народу" [9, 57]. На жаль, її народ пригноблений, полонізований, покірний, слабкий.

Наталка в "Царівні" говорить: "Ненавиджу... одностайний тужливо-хорий усміх на блідім лиці нашого народу. З самого жалю за минушиною ми вже ослабли, а жалібна мелодія, що дзвенить у нашій душі і котру ми так добре розуміємо, заколисала всі наші сили до немочі. Чи не так? Ах! – докінчила вона

гірко, – це правда, я також донька русько-українського народу" [4, 215]. Такий народ не вдовольняє її, Наталка прагне змінити його своєю любов'ю.

Як вважає Л. Жижченко, з огляду на релігійність О. Кобилянської її ніцшеанство потребує суттєвої корекції, зважаючи на гіперторофованість цього поняття в сучасному літературознавстві. Автор статті має думку, що образ надлюдини у творчості Ольги Юліанівни є складним симбіозом кількох чинників.

Неодноразово дослідники творчості письменниці визначали її ідеалістичну світонастанову. Так, Остап Грицай таку позицію пояснює спадковістю. Адже по матері Ольга Кобилянська походила з німецького роду визначного поета-романтика З.Ф. Вернера (1768 – 1823). "Тут може одне з найперших джерел її тужливого, трагічного ідеалізму. Тої болючої туги за мрійливою, недійсною все-красою, все-творчістю, все-пожертвою, яка просто примушує людину кривавитись в студених скрутах дійсності" [3, 256]. До спадковості письменниці слід додати її власну модель індивідуального характеру. Згідно з типологічними моделями індивідуальних характерів К. Юнга, Ольга Кобилянська є інтравертний чуттєвий тип, якому характерне постійне шукання образу, котрого в дійсності не існує, але який постійно є в уяві; образи інтровертного мислення прив'язані до думок та ідеалів, а образи інтровертного почуття проявляються як цінності [3, 256]. Люди такого типу несуть у собі загадкову атмосферу незалежності, самостійності.

Таким чином, повісті Ольги Юліанівни, де витворено образ надлюдини, є визначенням позиції письменниці у загальноєвропейських дебатах довкола актуальних питань (роль жінки в суспільстві, індивідуалізм, спадковість, етнічна приналежність). Але коли майбутнє за визначенням М. Хайдеггера, – це артіль пошуків, а людина завжди в дорозі, то головне її завдання – долати саму себе. Проте і в концепції "надлюдини" одним з головних понять є подолання. Якостями "вищої" людини є воля перейти в собі незнання, оману, все поверхове, звільнитися від рабської свідомості, відчуття безсилля, здатність поставити перед собою пряму і чітку мету. Саме до цього прагне надлюдина

Ольги Юліанівни. В самоподоланні, самопожертві самих себе немає ніякого пониження, а навпаки – щастя, бо в покорі перед ідеалами краси і любові вбачається початок нового царства. І тоді для одиниці починається нове життя разом з можливістю на гармонійний розвиток всіх сил душі.

На думку М. Євшана, ідеальні типи Ольги Юліанівни "радо вибігають думками в будучність, але з грубою дійсністю ради дати собі не можуть. Красотою своїх душ вони злоби дня побороти не можуть – поміж ними і життям стає прірва. Вони жити можуть тільки самі, вдосконалюючи себе внутрішньо, працюючи постійно над збагаченням свого духу. Але, відчуваючи те, що вони самотні, вони не втрачають зовсім віри в людей: в них збереглась віра і любов вповні. Вони люблять життя: але тільки те, яке можуть обіймати мріями" [1, 204].

Отже, підводячи підсумки проведеного у статті дослідження, слід зауважити, що образ надлюдини Ольги Кобилянської у своїх витоках має такі чинники, як спадковість письменниці, її власну модель індивідуального характеру та інтерпретацію і власне розуміння філософії Ф. Ніцше. Серед спільних рис образу надлюдини Ніцше та образу надлюдини Кобилянської необхідно виділити такі: мужність, критика пануючих цінностей та визначення для себе нових, прагнення звільнитися від незнання та рабської моралі. Проте, на нашу думку, для образу надлюдини Кобилянської характерне прагнення "витворивши себе" змінити свій народ, якомога ближче наблизивши його до ідеалу, що не притаманно надлюдині Ніцше. Принципово важливо також підкреслити відмінність образу надлюдини за статевими ознаками: надлюдина О. Кобилянської – жінка.

Література

1. Євшан М. Критика; Літературознавство; Естетика / Упор. Н. Шумило. – К., 1998. – 658 с.
2. Ємільянова Н. Філософія щастя Фрідріха Ніцше на зломі цивілізації // Філософська думка. – 1999. – №3. – С. 20 – 31.

3. Жижченко Л. Ольга Кобилянська та її фемінізм // Український модернізм зі столітньої відстані. Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. Збірник наукових праць Рівенського державного гуманітарного університету. Вип. X, спеціальний. – Рівне, 2001. – С. 253 – 259.
4. Кобилянська О. Твори в 5-ти томах. Т. 1 – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1962 – 492 с.
5. Кобилянська О. Твори в 5-ти томах. Т. 5 – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1963 – 768 с.
6. Крупка М. Неоромантичний дискурс у художньому освоєнні Ольги Кобилянської // Український модернізм зі столітньої відстані. Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство. Збірник наукових праць Рівенського державного гуманітарного університету. Вип. X, спеціальний. – Рівне, 2001. – С. 245 – 253.
7. Луців Л. Ольга Кобилянська – Нью-Йорк, Джерзі Ситі, 1965. – 67 с.
8. Ницше Ф. Так говорил Заратустра. К генеалогии морали. Рождение трагедии. Воля к власти. Посмертные афоризмы.: Пер.с нем. / Ф. Ницше. – Мн.: Харвест, 2003.– 1040 с.- (Phylosophy).
9. Павличко С. Теорія літератури / Передм. Марії Зубрицької. – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2002. – 679 с.
10. Павлишин М. Авторство і авторитет: Ольга Кобилянська й канон // Дивослово. – 2003. – №4. – С. 14 – 16.
11. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989 – 815 с.
12. Фромм Э. Бегство от свободы; Человек для себя: Пер. с англ. – Мн.: Попурри, 1998. – 671 с.

Чаплинская О.В. Образ сверхчеловека в раннем творчестве Ольги Кобылянкой. В статье рассматриваются причины создания и особенности образа сверхчеловека в творчестве О. Кобылянкой. Автор статьи выделяет

основные причины создания образа сверхчеловека и анализирует их. В статье также проводятся параллели между образом сверхчеловека Ф. Ницше и образом сверхчеловека О. Кобылянской, что дает возможность выделить их общие черты и отличия.

Chaplinska O.V. Figure of overman in early work of Olga Kobylyanska.

The article highlights the factors of creation and features of the figure of overman in the works of O. Kobylyanska. The author of the article determines the motive factors of creation of figure of overman and carries out their analysis. In the article figure of overman of F. Nietzsche is compared with figure of overman of O. Kobylyanska, that enables to assign their general and distinguishing features.